

Зорица Хаџић
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

КРОЗ РАТНЕ ДНЕВНИКЕ ВАСЕ ЕШКИЋЕВИЋА (ВАСА ЕШКИЋЕВИЋ У ВЕЛИКОМ РАТУ)*

Сажетак: У раду се указује на објављене и необјављене записе сликара Васе Ешкићевића о Првом светском рату. По избијању рата, Васа Ешкићевић се јавио у добровољце и из Русије дошао у Србију. Са српском војском прешао је Албанију, био на Крфу, учествовао у пробоју Солунског фронта... Био је ратни сликар Прве српске армије, што је, у великој мери, обележило његов сликарски опус. О ратним данима писао је у листовима *Србадија* и *Северна Србија*. Део грађе о Првом светском рату остао је до данас у рукопису. Његови ратни дневници доносе драгоцену грађу, значајну како за проучавање живота и дела Васе Ешкићевића, тако и за разумевање положаја интелектуалца у Великом рату.

Кључне речи: Велики рат, Васа Ешкићевић, рукопис, дневник, елита

На вест о избијању Великог рата, академски сликар Васа Ешкићевић (Ириг, 1867-Нови Сад, 1933), школован на Императорској академији уметности у Петрограду, без двоумљења се јавио у добровољце, и тим чином постао сведок српске голготе у Великом рату. Био је распоређен, најпре, у Руски инжињерски одред пуковника Доброва, а 1916. године постао је ратни сликар Прве српске армије војводе Живојина Мишића. После пробоја Солунског фронта ушао је у Нови Сад и није се више враћао у Русију. Велики рат представљао је, несумњиво, највећу прекретницу у узбудљивом приватном и професионалном животопису овог руског ђака.

Рођен у сиромашној земљорадничкој породици, Ешкићевић је био тврдоглаво истрајан у жељи да се усавршава и образује, те је смело превалио напоран пут од иришке калдрме до царске Русије. Од раног детињства надарен за цртање и музику, гладан знања и огорчен што га отац није дао у гимназију у Карловцима него на берберски занат, напустио је, без освртања, родни Ириг и очеву кућу. Живот га је даље водио од Новог Сада, Београда, Беча па све до Петрограда. На том путу од ђачета до академског сликара,

калио се као слуга, власуљар, берберски калфа...¹ Напорно је радио како би успео себи да обезбеди школовање – током шестогодишње боравка у Бечу дању је помагао у берберници, а ноћу се вежбао у сликарском занату. Одласком у Петроград остварио је свој циљ. Но, таман када је у четрдесет и првој години најзад изашао из ђачких клупа, и када се чинило да је упловио у мирније професионалне воде² – избио је Први светски рат. У својој аутобиографији, две године пред смрт, о овом преломном догађају је написао: „када је букнуо светски рат, ја сам оставио Русију и преко Одесе и Рени-а Дунавом отишао у Србију, и као добровољац провео пет година у српској војсци, с којом сам, после пробоја Солунског фронта и ушао у Н. Сад у новембру 1918. год. где се и данас налазим.“³ Из штурних редова аутобиографије Васе Ешкићевића не могу се до краја докучити ратне године овог српског интелектуалца и родољуба. Међутим, његови објављени записи из рата, читани упоредо са необјављеним ратним дневницима, нуде далеко свеобухватнију и потпунију слику ратног страдања чији је директни сведок био.⁴

Уколико бисмо хтели да извучемо заједничку потку, својеврсну везивну нит свих Ешкићевићевих списа посвећених Великом рату, то би, недвосмислено, било родољубље. (Уосталом, снажно патриотско осећање неговао је још од најранијег детињства када се истицао прецртавањем ликова српских јунака из календара и илустрованих листова, упијао у себе приче из српске историје, а први стихови које је као младић штампао у *Отаџбини* Владана Ђорђевића нису били љубавни, него родољубиви...)⁵ Све је то заједно

---

* Рад је настао као део научног пројекта 178005 чији је руководиоца проф. др Горана Раичевић, а који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ За одлазак Васе Ешкићевића у Русију пресудно је било познанство са протом Теофаном Николајевићем Карадашевићем у Пешти, великим пријатељем српског народа. Његовим заузимањем, на јесен 1893. године даровити сликар дошао је у Русију. Ступио је, најпре, у петоразредну сликарску школу и добио државну стипендију. По завршетку ове школе похађао је приватни институт кнегиње Теншеве, а 1900. уписао је Императорску академију уметности коју је завршио као ђак чувеног Иље Рјепина. Слика „Забајкалски козаци у Манџурским кланцима“ донела му је диплому академског сликара. (Заправо, Ешкићевић је 1906. године добио диплому академског сликара, а поменута слика донела му је диплому академског уметника са сребрним знаком.) Иначе, Ешкићевићев одлазак на школовање у Русију својски је подржавао и Иларион Руварац.

² Започео је да ради у средњој школи као хонорарни наставник и активно излаже своје радове у Петрограду и Москви.

³ РОМС, инв. бр. М. 17. 763.

⁴ Ратни дневници Васе Ешкићевића, укупно шест нотеса, чувају се у Рукописном одељењу Матице српске под сигнатуром М. 10. 442. Ови дневници су прошарани скицама и изводима из лектуре (Доситеј Обрадовић, Његош), а у њима је бележио и након Првог светског рата. У Рукописном одељењу налазе се и Ешкићевићеве исечци из новина, слике и белешке о Првом светском рату (РОМС, инв. бр. М. 10. 453).

⁵ Не би требало заборавити да је Васа Ешкићевић био заљубљеник и у књижевност. Своју прву песму „Косовској сирочади“ објавио је, како смо навели, у *Отаџбини* Владана Ђорђевића 1893. године. Био је

допринело да са избијањем Великог рата Васа Ешкићевић своје родољубље докаже и личним примером. Из Русије је кренуо у рат срећан и усхићен због „славне српске победе на Церу“. Путовао је у друштву са двојицом руских лекара, једном Српкињом медицинарком и њеном мајком, а у свој дневник 7. августа 1914. године је записао: „Можда је још само рат 1812. г. био овако популаран у Русији као овај против Немачке и Аустрије, против те две државе које је Русија спасавала да не буду или мизерне државице или туђе провинције. Уз пут су нас са највећим одушевљењем дочекивали чим би дознали да смо Срби. Победе на Церу на коме су Аустријанци били просто сатрвени учинила је, да је име српско постало омиљено у читавом културном свету.“⁶ Поносан због тога што је Србин, Васа Ешкићевић је био нестрпљив да се придружи свом народу: „Једва сам чекао да видим Србију и српску војску, да видим и оне витезове који осветише Косово.“⁷ Из самог геста Васа Ешкићевића и ових дневничких записа јасно је да његово родољубље није било само мртво слово на папиру, зачин младалачких стихова или звонка фраза. Он га је доказао сопственим примером, хрлећи у сусрет ратној голготи у жељи да у тешким временима буде уз свој народ.

Ешкићевић се брзо суочио са језивом ратном стварношћу. Пловећи ка Србији, са крова брода угледао је како река носи лешеве војника и њихових коња: „по тихој и плавој дунавској пучини плове нам у сусрет аустријски коњи и јунаци. [...] Пловили су у већим и мањим партијама, онако како су падали под српском топовском и пушчаном ватром на Дрини и Шапцу... Дрина их је предала Сави, а Сава плавом Дунаву да их овај на својим меким и нежним валима однесе и преда Црном мору – последњем вечном боравишту.“⁸ А онда је, како су лешеве бивали све ближе, уследио обрт: „Гледам тако у те јадне жртве

сарадник и *Бранковог кола*, *Браника*, *Луче*... Преводио је Максима Горког, Леонида Андрејева, Чехова, Булгакова... Послератним листовима Српске националне омладине (СРНАО) *Србадији* и *Северној Србији*, био је главни сарадник и давао им „тон и политички правац“, како је записао у аутобиографији (РОМС, инв. бр. 17. 763).

⁶ РОМС, инв. бр. 10. 442.

⁷ Косовска епопеја српског народа један је од лајтмотива у његовим ратним белешкама, а боравак на Косову током Великог рата оставио је снажан утисак на њега. У свој дневник је 28. октобра 1915. године надахнуто забележио: „Разгледам варош и њен диван положај. Крећем се и осврћем се као оно родбина када се са гробља враћа где им је остао онај који им је најмилији на свету... идем као и они... осврћем се као и они... сузе ми лете из очију – остављам оно што ми је милије и од самога живота... Снимио сам стари споменик – цркву рушевину. Снимио сам једну романтичну улицу, хтео сам да снимим Куршумлију... још српску док је душманска нога није још опоганила, да је у души носим и као оно када уцвељени родитељи одсеку прамен косе са главе умрле јединице да им он буде једина утеха и спомен када земља на свакада покрије оно што су волели више и од самога живота“ (РОМС, инв. бр. 10. 442).

⁸ РОМС, инв. бр. 10. 442

како плове, неки потрбушке неки на леђи са отромбољеним ногама и заваљеном главом, гледам их некако тупо и равнодушно као оно човек кога ништа више не везује за овај свет, и тек се тргох када им мало дубље и пажљивије загледах у лица... лица познаника које сам од детињства виђао по моме Срему, Бачкој, Банату, Босни Херцеговини и српској Далмацији... сад тек видим да су већином све то моја браћа које је бечки крволук послао у прве редове да братски србијански куршуми прво њихове груди изрешетају. Сузе ми и нехотице ударише на очи кад помислих на њихова села и [нечитка реч] на њихове старе мајке браћу и сестре који ће их узаман очекивати али који се никада више неће вратити. Страшна слика... последњи и најстрашнији чин наше народне трагедије.“⁹

Стигавши у Србију обукао је, најзад, толико жељену српску униформу и није је скидао ни неколико година након окончања Великог рата.¹⁰ Овај гест, та ратна униформа Васе Ешкићевића у којој је поносно шетао улицама Новог Сада, као и његово неуморно приповедање о свему што је у рату видео и доживео, призивају мисао писца *Лирике Итаке* о повратаку из рата као најтужнијем доживљају човека. Забележено је да су Ешкићевићеви савременици радо слушали његове приче о животу у Русији и о Првом светском рату: „[...] не само бојом и цртежом, него и речју, која је била увек песничка и сликарска, неуморно, дочекујући често зору, у друштву које га је слушало нетренимице, оживљавао војнике и војсковође, догађаје, сцене и слике, које је попамтио, не раздвајајући се за време читавога рата од Прве српске армије. Носећи у себи још од најранијег детињства безграничну љубав за српство, за Србију и српску војску, његово интересовање за ослободилачки рат и ратне догађаје било је без краја. Благодаревши томе необичном интересовању и урођеном јаком памћењу, он је, петнаест година после рата, умео до најситнијих појединости, испричати и речју насликати све борбе у којима је уз војну команду учествовао. То памћење ратних догађаја, људи, положаја, места кроз која је пролазио и војних операција било је толико, да је често задивљавало и доводило у забуну и војне стручњаке са којима се налазио у друштву и о њима говорио.“¹¹

---

⁹ РОМС, инв. бр. 10. 442.

¹⁰ У Новом Саду био је, једно време, предавач цртања у Вишој педагошкој школи, а живео је и радио у атељеу који се налазио у данашњој Змај Јовиној улици.

¹¹ Д-р Јован Савковић, „Васа Ешкићевић“, *Гласник историског друштва у Новом Саду*, 1933, књ. VI, св. 3, стр. 424.

По записима насталим у породици његових потомака, Ешкићевић је и умро приповедајући о ратним доживљајима и јунаштву српске војске.¹²

*

По завршетку Првог светског рата Васа Ешкићевић се стално враћао својим дневничким белешкама и уобличавао их, стварајући тако низ текстова са заједничким насловом „Из мог ратног дневника 1914-1919“. Ратна сећања штампао је у листовима *Србадија* (1923) и *Северна Србија* (1925, 1926).¹³ Иако је насловом сугерисао да је реч о записима из његовог ратног дневника, штампани текстови нису задржали уобичајену дневничку форму – приповедање је текло у континуитету, а подаци о датумима и годинама били су, најчешће, изостављени. Још једно обележје битно је разликовало ове записе од дневника – Ешкићевићеви подлиски штампани у *Србадији* и *Северној Србији* настајали су и уобличавани са временске дистанце од ратних догађаја и због тога је лако уочљиво да су обележени накнадном памећу и горким поратним искуством, уз честе, врло директне и оштре, излете који се односе на време у којима се објављују. Због тога ови подлиски могу првенствено да се читају као мемоарски записи о Првом светском рату, иако је у њиховом наслову истакнуто да се ради о ратним дневницима. У сваком случају, јасно је да су дневници вођени за време рата Васи Ешкићевићу послужили као предложак на основу којег је уобличавао нагомилане успомене. Данас је од тих дневника сачувано

---

¹² Крајем јануара 1933. године Ешкићевић је по други пут отишао у болницу. „У болници је морао да лежи мирно на чега он није навикао. Са њим лежи у соби још један пензионисани учитељ коме је Ешкићевић – неосврћући се на своју болест у заносу причао о разним догађајима из рата, о јунаштву српског војника, о незаборавним епизодама из рата као да је читао из свога омиљеног и богатог ратног дневника, које је он умео да слика исте такве величанствено и лепо речима..., и у једном тренутку – прича престаде... кревет се мало затресе... и док се учитељ дигао да види зашто је Ешкићевић престао да прича, Ешкићевић је већ био мртав (РОМС, инв. бр. М. 10. 448, стр. 5-6). Податак о последњим моментима Ешкићевићевог живота наведен је према документу од 19. јануара 1953. године, тексту од десет страна куцаним писаћом машином и потписаним својеручно именом сликаревог синовца Васе Д. Ешкићевића. На овим страницама налазе се недовољно познати подаци о животу Васе Ешкићевића прикупљени од стране његове родбине, а настали у намери да допуне податке које је Јован Савковић у свом некрологу донео. Узгред, Јован Савковић у некрологу каже да је Васа Ешкићевић „дан пред смрт још био на ногама“.

¹³ Заједнички наднаслов тим подлисцима био је, како смо већ поменули, „Из мог ратног дневника 1914-1919. год.“. Подлиски штампани у *Северној Србији* имали су и поднаслов, као на пример: „Пад Ћуприје“, „Легендарно повлачење српске војске – Крушевац, Јанкова Клисура, Блаце“, „Легендарно повлачење српске војске – Блаце, Куршумлија, Преполац, Приштина, Косово“...

Иначе, листови *Србадија* и *Северна Србија* неретко су уз текстове доносили слике Васе Ешкићевића са темама из Првог светског рата.

шест нотеса различите величине, исписаних углавном графитном оловком, често у журби... Увидом у необјављену грађу и штампане подлиске о Првом светском рату намеће се закључак да их је неопходно заједно ишчитавати јер се допуњују и чине нераскидиву целину – тек овако читани пружају значајну и драгоцену грађу како за разумевање живота и дела Васе Ешкићевића, тако и за схватање положаја интелектуалца у Првом светском рату.

Огорченост Васе Ешкићевића, видљива у објављеним подлисцима била је иницирана, у доброј мери, поратним приликама – величајући српство и националне интересе свог народа није се устручавао, на пример, да помене „југословенску лаж којом смо се деценијама кљукали и успављивали, да се тек онде на *Гучеву, Крупњу, Мачковом Камену, и Шатцу* пробудимо и – отрезнимо, и да тек овде дођемо до уверења, ад се вековима тровани организам и душа наше браће Хрвата морала и мора другојачије почети лечити“¹⁴ или, пак, Хрвате који су се „лавовски борили против своје браће Србијанаца“¹⁵... Горчина и јед постају много јаснији и потпунији када се овим подлисцима из рата додају и остали текстови Васе Ешкићевића из *Србадије* и *Северне Србије* у којима су честе реминисценције на Први светски рат. Васа Ешкићевић је знао да буде љут, пргав и отресит бранилац сопствених уверења, а његове текстове одликује и одсуство деликатности приликом изношења и брањења својих ставова.

Било како било, ратни подлиски Васе Ешкићевића из *Србадије* и *Северне Србије* базирани на дневничким белешкама откривају дар књижевника и истанчан нерв сликара. Свестан значаја својих ратних успомена, Ешкићевић је решио да исприча своју причу о рату и пораћу, великој храбрости српског народа и његовој голготи: „Ко није видео Србију за време светског рата, тај ни замислити не може оне надчовечанске напоре које је мала Србија напрегла, само да очува своју ратну славу и огњиште својих предака“.¹⁶ Српски народ и српска историја, сећање на славне претке имали су важно место у текстовима Васе Ешкићевића. У појединим пасажима текста разоткривао је и себе, своја осећања и размишљања, али то је чинио веома ретко, као у овом примеру из *Србадије*: „Ово је дакле тај рат, о коме сам увек са највећим интересовањем слушао и читао, и једва

---

¹⁴ Подвлачења и истицања су Ешкићевићева.

¹⁵ В. Ешкићевић, „Из мог ратног дневника 1914-1919. год.“, *Србадија*, 1. септембар 1923, год. I, бр. 10. Ешкићевић је у овом подлиску навео њихова имена.

¹⁶ В. Ешкићевић, „Из мог ратног дневника 1914-1919. год.“, *Србадија*, август 1923, год. I, бр. 7.

чекао да га изближе својим очима видим, и да се и ја у њега умешам! (...) Резонујем тако, мислим и размишљајам по неколико пута о једној те истој ствари, упирем поглед ка Земуну и даље Фрушкој Гори, сетих се мог Ирига у коме сам се родио и детињство провео, сетих се својих које сам тамо оставио, и које већ неколико година нисам видео, који не знају ни где сам, ни шта је са мном (...)“.

Ипак, и поред постојања оваквих, интимно обојених пасажа, Ешкићевић је у првом реду настојао да понуди слику целокупног страдања српског народа – сведочанство првог реда.

Свестан важности документа и потребе чувања сећања на године Првог светског рата био је и „последњи апостол старе Војводине“, Васа Стајић. У једном писму које је упутио књижевном историчару, педагогу, професору универзитета Милану Шевићу, замолио га је да забележи како је провео године Великог рата. Уосталом, Стајић је и сам, у неколико наврата, објавио своје успомене на ратне године проведене у тамници, а током Великог рата водио је дневнике који су му били помоћ и уточиште у дугим данима и годинама проведеним у самицама и тамницама Сегедина, Илаве, Турчанског Светог Мартина... Стајићеви дневници из Великог рата у највећој мери су окренути унутрашњем преиспитивању, књигама које је у тамници читао и маштању о бољој будућности.¹⁷ Коначно, и поменути Милан Шевић водио је за време рата дневнике бележећи у њих, готово из дана у дан, све што је доживео и видео у Нишу, Краљеву и Београду. Шевићеви дневници доносе мноштво непознатих података о књижевницима са којима се током рата сусретао (најпре Бором Станковићем), али, што је значајније, и о улози Милана Шевића и о његовом залагању за српски народ, као и високо развијеној свести о важности докумената и архивске грађе.¹⁸ (Узгред, о свему овоме, па ни о својој прегалачкој мисији у Великом рату Шевић није исцрпно реферисао Стајићу.)

Дакле, уколико бисмо покушали да повучемо заједничку нит између ова три ратна дневника настала из пера представника пречанске интелигенције – Васе Ешкићевића, Васе Стајића и Милана Шевића – видели бисмо да су ови дневници вођени из сасвим другачијих позиција, прилика и настојања. Јер, за разлику од Стајићевих тамничких дневника, као и дневника Милана Шевића вођених далеко од главне линије фронта, ратни

---

¹⁷ Видети више у: Зорица Хаџић, „Кроз тамничке дневнике једног узника. Васа Стајић у Великом рату“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књига 63, свеска 3, 2015, стр. 739-767.

¹⁸ Видети више у: Зорица Хаџић, „Велики рат у дневницима Милана Шевића“, *Први светски рат и српска књижевност*, Научни састанак слависта у Вукове дане, МСЦ, 44/2, Београд 11-14. IX 2014, стр. 105-115.

дневници Васе Ешкићевића откривају доживљај Првог светског рата из визуре човека који је у стопу пратио српску војску. Даље поређење довело би нас до закључка да су Стајић и Шевић водили дневничке белешке без помисли да би оне могле да буду занимљива грађа за публикавање, иако то, недвосмислено, јесу. Са друге стране, дневничке белешке Васе Ешкићевића настајале су, пак, са уверењем и надом да ће се једног дана штампати, на шта наводи њихов садржај и начин бележења. Наиме, у Ешкићевићевом рукопису често наилазимо на напомене и подсетнике у заградама да би се на неке догађаје требало још вратити и детаљније их описати.¹⁹

Интересантно је кроз објављене и необјављене белешке Васе Ешкићевића посматрати његов доживљај ратом захваћене Србије. Поновни сусрет са домовином у измењеним приликама открио му је, како је записао, „Србију мало другачију од оне коју сам досада гледао“, али и улио велики осећај поноса због припадности српском народу: „ко није видео Србију за време светског рата, тај ни замислити не може оне надчовечанске напоре које је мала Србија напрегла, само да очува своју ратну славу и огњишта својих предака“. У својим штампаним подлисцима у *Србадији* и *Северној Србији*, где су, како смо већ напоменули, дневничке белешке добиле обресе мемоара, понудио је слику ратних прилика у Ваљевоу, Ћуприји, Параћину, Нишу, Београду, Приштини, Призрену... У њима се помињу Драгутин Димитријевић Апис, војвода Радомир Путник, Никола Пашић, књижевник Сибе Миличић, Филип Филиповић и многа друга имена значајна за српску историју и културу. Ешкићевић је топло и са поштовањем писао о краљу Петру, али је, може бити, описујући неке његове гестове мислима више био у поратном него у ратном времену.²⁰ Поред краља Петра, Васе Ешкићевић је у најлепшем контексту спомињао војводу Живојина Мишића. Лично га је упознао у Риму 10. марта 1916. године,²¹ а утисак тог познанства овековечио је у једном од својих дневника: „Данас сам се упознао са

---

¹⁹ У Сувој реци, Васа Ешкићевић је у свој дневник 7. новембра записао: „На улици пљушти киша а ја сав мокар, јер сам тражећи стан у једној арнаутској кући упао у бунар до појаса који је био ископан пред самим вратима и покривен неким [нечитко] од бурета. И овако нешто може се само по турским авлијама наћи! Сутрадан нађемо стан код једног Арнаутина Хасана и проведемо два дана код њега. (Описати га као човека добра према нама и његова добротинства наспрам српских војника, који су тражили хлеба).“ Ешкићевићева напомена у загради указује да су дневничке белешке настајале у журби, и да је постојала намера да се оне једном прошире. Проширен дневнички запис објављен је у подлистку *Северне Србије*, 6. децембра 1925. године..

²⁰ Видети *Србадију* од 6. октобра 1923. године и Ешкићевићев опис односа краља Петра према хрватској застави.

²¹ Ешкићевић је током 1916. године био у Риму, на опоравку – једва је чекао да се поново придружи српској војсци.

Војводом Мишићем, славним српским војсковођом који је разбио и сатро аустријску војску 1914. год, и славну победу коју су Аустријанци већ спремали да прославе на најсвечанији начин претворио у такав страشان пораз, какав није запамтила светска историја! [...] Ретко начитан и свестрано образован човек, војвода Мишић чини утисак једног човека који је реткост у нашем добу, добу тетреба и полутана, којима је своје лично ја, па ма оно како глупо било прече од свега на свету. Посматрам га и слушам његове примедбе при посматрању руина храмова и колосеума, споменика из далеке прошлости, а пред очи ми и нехотице излазе све оне бледе слике, бледа лица и замишљена са изразом слутње која сам сретао и гледао по Србији за време аустријске најезде, сетих се оних извештаја врховне команде о нашем одступању... [...] Али што је најмаркантније код овог ретког српског војсковође, данас већ светског гласа, то је необична скромност кад говори о себи и о својој генијалној контраофанзиви у којој је сатро Аустромађаре. [...] “ Неколико месеци касније, 2. јула, Ешкићевић у дневник записује да му „долази телеграфско наређење из Солуна из врховне команде где ми се саопштава да сам распоређен у штаб I армије као ратни сликар. [...]“ Био је распоређен у штаб војводе Мишића. После Мишићеве наредбе од 29. августа да се Бугари нападну; Ешкићевић је у свом дневнику описивао крваве битке које се водиле: „пред зору отпочне страшна топовска рика са наше стране. [...] Велики месец који се на пола метра издигао изнад планинског гребена био је једини живи сведок почетка ове крваве игре. Војвода Мишић са његовом најближом околином који је стојао као да је из марамора извајан и са осматрачнице посматрао развој борбе и давао по телефону наредбе својој војсци.“ Ешкићевић је наставио у дневник да бележи о „страшној борби која се води на Кајмакчалану коју су Бугари одлично утврдили“. У предасима између битака је сликао, посматрао околину или бележио утиске у дневник.²² Његови записи откривају и доносе слике злочина које су Хрвати, Мађари и Бугари чинили над српским народом, незаштићеним женама и недужном децом, аероплане који убијају недужно становништво... Пластично су описани рањени, мртви и сав ужас који рат доноси.

---

²² Дневничка белешка од 9. септембра 1916. године открива како се све Ешкићевић сналазио да би сликао: „Пред вече предаде ми један чиновник из поштанско телефонског одељења палету много масних боја и једно платно које је неки немачки сликар у брзини бацио и гледао да што пре измакне испред српског бајонета [...] На том платну ја сада радим слику „Пораз Бугара и Немаца код Горичева“. (РОМС, инв. бр. 10. 442).

Било да се налазио на Кајмакчалану, Велесу, Битољу, Београду, свуда око њега је смрт: „Размишљај тако идем и разгледам негдашње куће и улице битољске. [...] За све ово време од како сам у рату ово ми је први пут да сам овако близу непријатељског шрапнела и да чујем ударце од куглица о врата кровове и прозоре. Чудноват неки осећај и поглед на све што се дешава око мене. Пре неки дан сви смо исто овако посматрали и слушали рику непријатељских зрна, његов страховит фијук и завршни акорд – тресак о земљу, и сви смо се задовољни разишли размишљајући сваки на свој начин. Само једна жена после тог фијука није ни о чему више размишљала, она је на свакада престала и размишљати и постојати, јер после једног тог урлика и треска, нашли су од ње само две откинуте руке, парче ноге, просута и покидана црева која су прилепљена усиреном крвљу висила на зиду, који се после 15-20 минута срушио и постао обична гомила излупаних цигаља и другог ситнежа. [...]“²³

Болели су га погледи на уништене српске цркве и храмове – Свети Пантелејмон код Ниша, на пример, где су Бугари уништили над вратима усађену мраморну плочу из које се видело да га је српски народ подигао. (Бугари „уништавају српске натписе, српска имена и обележја са наших споменика и храмова. Тако је и овде било, плочу су извадили и разбили у ситне комадиће, да јој ни трага не остаде. Све је ово рађено код нас живих и у нашем присуству!“) Црква краља Милутина није била у бољем стању, сведоче Ешкићевићеве дневничке белешке из Призрена од 9. новембра 1915. године. У овој цркви су „фреске изрешетане куршумима и ударцима сикире искварени ликови светитеља који су пре тога били кречом премазани, да ликови не боду очи правоверним. Десно и лево при улазу – штале за коње.“²⁴ Сliku уништених манастира налазимо и у дневнику поменутог Милана Шевића: „У Жичи све растурено, фреске изгребане, излупане и разбијене. У првом делу цркве била стока, и трагови се њезини још виде. Из конака све разнесено, осим неких слика на стенама. Ово су хришћани урадили са хришћанском светињом. [...] Али није без наше кривице. [...] Да је манастир чуван као што треба, да је у њему било калуђера са страхом и вером, да су они дочекали Немце и да су ови видели, да је и нама много стало до светиње ове, да лебдимо над њом, би ли могли и смели ово учинити са задужбином од седам векова.“ Интересантно је посматрати и поредити слику Београда у

---

²³ РОМС, инв. бр. 10. 442.

²⁴ Опширније него у овом дневничком запису, Ешкићевић је цркву описао у подлиску *Северне Србије* од 13. децембра 1925. године.

ратним дневницима Милана Шевића и Васе Ешкићевића. Обојици се Београд учинио као разорена Помпеја. (Када је стигао у Београд јула 1915. године, Милан Шевић је записао: „слика Помпеја, стране мисије као посетиоци изумрле вароши“; Ешкићевић, готово истоветно каже: „Београд је личио на разорену Помпеју, не због силних рушевина, спаљених зграда и топовским мецима избушених зидова, него својом празнином“²⁵) Пишући о Београду, Ешкићевић није могао а да у свој дневник не запише податке о злогласном шефу полиције, Витману: „називао све без разлике српске свиње[,] тукао лично без икаквог милосрђа оне који му се доста дубоко не поклоне на улици[,] заустављао је чак и трамвај, и хапсио по неког путника који га не би поздравио[,] вршио насиља над женскињама [,] шамарао људе и жене без обзира на њихов друштвени положај[.] Био је једна најобичнија звер која се не би трпела ни код најдивљијег народа, а у 'културној' Аустрији он је био већа чињеница и од самог гувернера Београдског (и целе Србије)[.] Непојмљиви мотиви аустријске политике, да је овако једном ординарном дрипцу поручнику дата тако неограничена власт као шефа Београдске полиције!“²⁶ Својим записима о Витману, Ешкићевић је потврдио и појачао оно што можемо о њему да сазнамо из књиге *Белешке из окупираног Београда (1915-1918)* Луке Лазаревића, односно, из постхумно објављених горких сећања Боре Станковића у књизи *Под окупацијом*. (И сам Бора Станковић био је од тог истог Витмана „амалски изгрђен“.)

Но, већ дневнички запис Васе Ешкићевића о Београду из 1918. године, одише чудном меланхолијом: „У Београду као и по другим већим градовима кроз које сам пролазио и одлазио, примећује се и поред све живости и радости грађана што су опет слободни, – нека празнина... нема многих лица која сте пре виђали, утисак као да је све било затрпано неколико деценија или векова под земљом, и сада се ето опет изашло из гробнице... Утисак, као када младић остави једну варош у којој је свако дете познавао, у којој је оставио тако много пријатеља другова и познаника, па се врати као зрео човек натраг, човек готово туђ свакоме, јер и ако је варош исто тако жива, па можда и живља, он је у њој усамљен... све се изменило, нико га и не познаје, и он гледа са чуђењем око себе онакав исти силан и бујан, но у исто време прохујали живот...“ Овај запис као да

---

²⁵ Видети подлистак „Из мог ратног дневника 1914-1919. год.“ објављен у *Србадији* 28. октобра 1923.

²⁶ РОМС, инв. бр. 10. 442.

наговештава његову поратну горчину и незадовољство. По завршетку рата као да је Васа Ешкићевић био тај који је са чуђењем гледао на свој предратни и поратни живот.

После смрти брзо је пао у заборав. Тачније, заборављени су његови подлиски посвећени Великом рату и дневници на основу којих су они настајали. (Енциклопедије у којима се може пронаћи кратка биографија Васа Ешкићевића листом занемарују и прећуткују постојање ових важних записа.) Тек обележавањем стогодишњице од почетка Првог светског рата овај занемарени део његовог рада, најзад, долази у фокус интересовања.²⁷

Настајали непосредно након догађаја, ратни дневници Васа Ешкићевића јесу важан извор како за проучавање судбине појединца у Првом светском рату, тако и за потпуније разумевање голготе кроз коју је српски народ прошао. Они су и изврсна допуна његовим сликарским платнима, фотографијама и скицама из овог периода. Данас се њихово приређивање указује као неопходно. Коначно, и сам Васа Ешкићевић је намеравао да подлиске о Првом светском рату из *Србадије* и *Северне Србије* обједини у књигу.²⁸ Нажалост, његови подлиски остали су недовршени, а садржај рукописне грађе – ратних дневника – готово непознат широј јавности. Због тога би се приликом приређивања ових подлистака из *Србадије* и *Северне Србије* неопходно морали укључити и делови његових необјављених ратних дневника, као њихов важан и неодвојив део. Тек овако спојене, објављене и необјављене, белешке Васа Ешкићевића понудиће још један важан документ и сведочанство о годинама Првог светског рата. Била би то драгоцен књига.

ЛИТЕРАТУРА:

Ратни дневници Васа Ешкићевића, РОМС, инв. бр. 10. 442

---

²⁷ Велики помак у том смислу учинили су текстови објављени у каталогу изложбе *Немојте нас заборавити* Београд, 2014). Реч је о радовима Гордане Буловић „Васа Ешкићевић“ и Милета Игњатовића „Сликарство као трајни запис једног времена“.

²⁸ У рукописном одељењу Матице српске под сигнатуром М. 10. 450 чувају се исечци из новина у којима су излазили Ешкићевићев записи из ратног дневника. На хартији која их повезује, Ешкићевић је, не знам коме, записао: „Чувај, ово су врло важни бројеви 'Србадије' и 'Северне Србије' коју сам ја покренуо, давао јој правац, и у којима се налазе моји подлиски 'Из мог ратног дневника 1914-1918 г.' (Светски рат). Све ово спремам да издам у засебној књизи. В.Е.“ Иако је Васа Ешкићевић нагласио да се међу тим хартијама налазе сви бројеви *Србадије* и *Северне Србије* са подлиским из ратног дневника и његовим политичким чланцима, данас се под овом сигнатуром могу пронаћи само подлиски из ратног дневника објављени у *Северној Србији* 1925. и неколико бројева из 1926. године.

Аутобиографија Васе Ешкићевића, РОМС, инв. бр. 17. 763

Биографски подаци Васе К. Ешкићевића, акад. сликара, РОМС, инв. бр. М. 10. 448,

Васа Ешкићевић, „Из мог ратног дневника 1914-1919 год.“, подлиски у *Србадији* (1923) и *Северној Србији* (1925, 1926).

Д-р Јован Савковић, „Васа Ешкићевић“, *Гласник историског друштва у Новом Саду*, 1933, књ. VI, св. 3, стр. 424.

Милан Шевић, *Дневници, књига прва*, прир. Зорица Хацић, Нови Сад 2013.

Милан Шевић, *Дневници, књига друга*, прир. Зорица Хацић Нови Сад 2014.

Zorica Hadžić

THROUGH THE WAR DIARIES OF VASA EŠKIĆEVIĆ
(VASA EŠKIĆEVIĆ IN TIME OF GREAT WAR)

After the outbreak of the war, painter Vasa Eškićević (Irig 1867 – Novi Sad 1933) signed up as a volunteer and returned from Russia to Serbia. He has moved a long way with Serbian military through Albania; he was also at Corfu... He acted as official military painter of First Serbian Army, what in fact marked his artistic achievement. The war events and his impressions he recorded in diaries, which remained almost unnoticed to this day.

His diaries yield valuable material for studying not only personal life and attainments of Vasa Eškićević, but generally the material for better understanding of the position of intellectuals in the time of Great War.